

А проблема зайнятості сезонних учнівських трудових колективів стосується земель, призначених для товарного сільсько-господарського виробництва.

Земельні ділянки, які раніше були закріплені за середньою, школою дитячим будинком, школою-інтернатом, сільським ПТУ, фактично були включені до складу сівозмін. А це, у свою чергу, вимагало не тільки матеріально-технічного ресурсу, а й відповідної механізованої обробки землі, чого заклад освіти не мав ніколи. А раз так, то логічно було б до переліку несільськогосподарських організацій, зазначених у п. «г» ч. 3 ст. 22 ЗК України, яким надаються земельні ділянки для ведення підсобного сільського господарства, включити загальноосвітні навчальні заклади.

Забезпеченню гарантій земельних прав громадян могло б служити і більш конкретне закріплення в законі необхідності повної грошової компенсації землевласникові (користувачеві) після припинення його прав на відповідну земельну ділянку. Адже при виділенні іншої земельної ділянки, яка практично не може бути рівноцінною, треба враховувати не тільки матеріальні збитки, спричинені землевласнику (користувачеві), але й конкретні моральні фактори, оцінка яких суто суб'єктивна справа землевласника (користувача). Тобто йдеться про доцільність відшкодування моральної шкоди носію земельних прав, які припинились у встановленому законом порядку, наприклад, через суспільні потреби.

Проблеми, які були розглянуті в цій статті, на сучасному етапі виходять на перший план, оскільки забезпечення гарантій земельних прав суб'єктів є одним з найважливіших завдань у умовах правової держави.

В. М. Гаращук, кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України

Екологічний контроль як чинник екологічної безпеки суспільства

Якщо за чимось здійснюється контроль, в тому є певна потреба. Безумовно, що під контроль перш за все підпадають найбільш важливі сфери інтересів людини. Але і серед таких сфер можна виокремити пріоритетні, стан справ в яких є життєво важливим для всього суспільства, світу в цілому і які потребують серйозного підходу до відслідковування тих процесів, які в них відбуваються. Ці сфери безпосередньо пов'язані з безпекою людини або держави, оскільки неконтрольований хід справ у таких сферах може загрожувати самому їх існуванню. «Проблему безпеки, — пишуть М. Панов та В. Тихий, — варто віднести, на наш погляд, до глобальних загальнолюдських проблем. Безпека являє собою найважливішу цінність, що повинна забезпечувати вільне існування і розвиток особистості, суспільства, людства, створювати гармонію і переборювати суперечності у відносинах «людина — техніка», «людина — навколишнє середовище», у взаємовідносинах між людьми, особою і державою, суспільством, між націями і державами. За шка-

лою цінностей цивілізації суспільна безпека посідає почесне місце. Вона перебуває на одному рівні з такими неминущими цінностями, як людська гідність, свобода, рівність, справедливість... Водночас активний і різноплановий розвиток виробничої та соціальної сфер життєдіяльності людини об'єктивно зумовив виникнення і прогресує збільшення досить інтенсивних чинників і джерел різного роду небезпек, що створюють загрозу заподіяння значної, а часом і великої (або дуже великої) шкоди особистості, суспільству, державі або навіть загрозу існуванню людства. До них можна віднести термоядерну, хімічну, технологічну, екологічну, епідемічну, продовольчу (небезпеку голоду), зловживання науковими і технічними знаннями, воєнну, соціальну, кримінальну (зокрема тероризм), економічну та інші небезпеки»¹.

На нашу думку, до пріоритетних напрямків контролю в Україні слід віднести контроль за підтриманням екологічної безпеки, або екологічний контроль². Термін «екологія» у нормативних актах зустрічається рідко, однак його широко використовують у теоретичних джерелах юридичної науки як синонім таких понять, як «природоохорона», «природокористування». Екологічне право регулює відносини з охорони

¹ Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — № 3. — С. 11. Ми не будемо докладно розглядати поняття сутності безпеки, оскільки це виходить за межі теми статті, але підкреслимо, що останнім часом означеній проблемі та правовому розумінню категорії «безпека» в юридичній літературі небезпідставно приділяється достатньо уваги. Наприклад, див.: *Андрейцев В.* Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення // Право України. — 2001. — № 4. — С. 8-11; *Архитов А., Городецкий А., Михайлов Б.* Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 36-44; *Бакунина Т. С.* О законодательном обеспечении экологической безопасности // Государство и право. — 1995. — № 2. — С. 115-130; *Барабашова Н.* Забезпечення екологічної безпеки: розвиток галузевого підходу в екологічному законодавстві // Право України. — 2001. — № 6. — С. 78-79; *Тер-Акопов А. А.* Юридическая безопасность человека в Российской Федерации (Основные концепции) // Государство и право. — 2001. — № 9. — С. 11-18; та ін.

² Тлумачний словник екологію визначає як науку, що вивчає взаємини організму з навколишнім середовищем (Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. — К.: Аконті, 1998. — Т. 1.: А—Є. — С. 881).

навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів. Об'єктами екологічних відносин є земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси, тваринний світ тощо¹. Екологічна безпека є однією з гарантій права громадян України на безпечне для їх життя і здоров'я середовище (ст. 50 Конституції України). Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України).

Екологічна безпека після відсунення на другий план всесвітньої ядерної небезпеки (яка до того ж нерозривно пов'язана з небезпекою екологічною. — В. Г.) зараз є найголовнішою проблемою людства². Поширення «озонових дірок» над полюсами планети, нестримна вирубка «легенів планети» — лісів Амазонії, зубожіння земель, всепланетарне радіоактивне та хімічне забруднення довкілля говорить про те, що ми дійсно підійшли до тієї межі, переступивши яку у людської цивілізації майбутнього не буде. Тому без перебільшення можна сказати що, належний екологічний контроль — це спосіб самозбереження розумного життя на планеті (проблемні питання стану екології України та шляхи їх вирішення викладені в Основних напрямках державної політики України в га-

¹ Див.: Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов: Учебное пособие / Под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. — 2-е изд., доп. — Харьков: Одиссей, 2001. — С. 226.

² Щороку на планеті вмирає 49 мільйонів чоловік. За повідомленнями Всесвітньої організації охорони здоров'я приблизно 75% з цього числа — передчасні смерті, які пов'язані з поганим станом оточуючого середовища або неправильним способом життя. Підраховано також, що порівняно з початком ХХ століття міста планети отримують на 15% менше сонячного світла, а похмурих днів стало на 10% більше. У світі зареєстровано 10 млн. хімічних сполук, з якими можливий контакт людей сучасного покоління; 100 тис. цих хімічних сполук перебувають у постійному обігу у виробництві та побуті; 20–30 тис. з них — високотоксичні, а обсяг їх виробництва сягає 1 тонни на рік на людину. На 1572 підприємствах України утримується 252 тис. тонн сильнодіючих отруйних речовин. Щороку в нашій державі трапляється 250–350 катастроф, у кожній з яких гине до 15 чоловік. 80% катастроф «рукотворні», тобто такі, які вчиняються з вини людей (*Василенко Л. Б.* Основы безопасности жизнедеятельности. — Харьков: Ранок, 2001. — С. 93).

лузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року¹.

Екологічна безпека в юридичній літературі визначається як стан захищеності кожної особи, суспільства, держави а також довкілля від надмірної екологічної небезпеки². Стаття 50 Закону України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічною безпекою визнає такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей³. Слід погодитися з думкою, яку висловила Н. В. Оксамитна, що визначення екологічної безпеки, наведене в спеціальній літературі, більш вдале, ніж закріплене в ст. 50 Закону, оскільки сформульовано більш конкретно, що досить важливо для практичної діяльності. Воно містить визначальну ознаку екологічної безпеки, яка зводиться до стану захищеності кожної особи, суспільства, держави та оточуючого середовища від надмірної екологічної небезпеки, яка може бути викликана як силами природи, так й антропогенною діяльністю людини⁴.

Екологічна безпека в нашій державі забезпечується шляхом здійснення широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, правових та інших заходів екологічного характеру⁵. Питанням екологічного контролю та регулюванню екологічних правовідносин в Україні присвячена значна кількість нормативних актів.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 38–39. — Ст. 248. Цією постановою екологічна ситуація в Україні визнана такою, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи, що загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України.

² Баранчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник для высших учебных заведений. — М.: Юристъ, 1998. — С. 285–309; Петров В. В. Экология и право. — М.: Юрид. лит., 1981. — С. 119–122.

³ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

⁴ Оксамитная Н. В. Понятие экологических императивов и их место в правовом обеспечении экологического равновесия // Проблемы законности. — 2002. — Вып. 52. — С. 188.

⁵ Андрейцев В. Право граждан на экологичну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення // Право України. — 2001. — № 4. — С. 8–11.

Серед таких слід виокремити: Земельний¹, Лісовий², Повітряний³ кодекси, Кодекс про надра⁴ та інші; Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»⁵, «Про природно-заповідний фонд України»⁶, «Гірничий закон України»⁷ тощо. Означеними нормативними актами закріплені екологічні права громадян на: безпечне життя і здорове навколишнє природне середовище; участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій в державні і громадські органи з цих питань; об'єднання у громадські природоохоронні формування; участь у розробці і виконанні екологічних заходів; проведення громадської екологічної експертизи; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; право подавати в суд позови на державні органи, підприємства, установи, організації і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю і майну в результаті негативного впливу на навколишнє природне середовище тощо. У той же час не можна не погодитися із Н. Барабашовою, яка цілком справедливо зазначає: «У чинних еколого-правових нормативних актах переважають інтегральні мотиви, і не враховані виробничі особливості підприємств — забруднювачів довкілля. Більшість законів, які регулюють відповідні відносини, містять, як правило, загальні формулювання та положення, керуючись якими, неможливо ефективно вирішувати проблеми забезпечення екологічної безпеки»⁸.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 10. — Ст. 98.

² Там само. — 1994. — № 17. — Ст. 99.

³ Там само. — 1993. — № 25. — Ст. 274.

⁴ Там само. — 1994. — № 36. — Ст. 340.

⁵ Там само. — 2000. — № 42. — Ст. 348.

⁶ Там само. — 1992. — № 34. — Ст. 502.

⁷ Там само. — 1999. — № 50. — Ст. 434.

⁸ Барабашова Н. Забезпечення екологічної безпеки: розвиток галузевого підходу в екологічному законодавстві. — С. 78. У зв'язку з цим слід підтримати пропозиції автора щодо необхідності проведення «глибокої екологізації» законодавства, що регулює діяльність екологічно небезпечних виробництв. Екологічна компонента повинна бути присутньою в нормативно-правових актах на пріоритетних засадах з господарською (там само. — С. 79).

Екологічний контроль розглядається і як одна з основних функцій держави, важливий елемент державного управління в галузі екології¹.

Розділ VIII «Контроль і нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» поділяє екологічний контроль на державний та громадський, а також на нагляд з боку прокуратури. Такий розподіл окреслює три основних напрямки здійснення роботи щодо відслідковування стану екології в країні: контроль спеціалізованих контролюючих органів; контроль громадськості та нагляд прокуратури за дотриманням законності у сфері екології. Саме в цьому напрямку, на нашу думку, і повинне розвиватися національне законодавство щодо екологічного контролю.

Суттєве значення екологічний контроль має і щодо захисту населення від впливу шкідливих речовин або таких, які ще не дістали остаточного визначення щодо їх впливу на організм людини. На нашу думку, до екологічних належать і правовідносини, які пов'язані із впливом на здоров'я людини продуктів харчування, інших предметів виробництва, що мають натуральне походження, і які, так само, як і забруднені повітря, ділянки землі, води тощо, можуть становити потенційну загрозу для людини, тварин. Такий розподіл, правда, буде дещо умовним, оскільки означені правовідносини регулюються переважно нормами адміністративного права і утворюють, як правило, блок норм, спрямованих на охорону здоров'я людей та ветеринарні норми, але не можна не помітити й те, що межі екологічної, санітарної та ветеринарної безпеки чітко визначити практично неможливо. Одним із напрямків захисту громадян тут є запобігання несанкціанованому ввезенню на територію країни трансгенних та інших продуктів сумнівного походження. Ці продукти часто ввозяться до країн СНД з порушеннями правил маркування, якості, строків та умов зберігання і транспортування тощо. Показовим є випадок надання так званої гуманітарної допомоги з боку США одному

¹ Екологічне право України. Загальна частина: Навчальний посібник / В. К. Попов, М. В. Шульга, В. О. Чуйков та ін. – Харків: Юридична академія, 1995.

з дитячих будинків м. Белгорода (Росія). Продукт (соя, вирощена за трансгенними технологіями) був маркований як продукт звичайного походження. Звертає на себе увагу факт (і він не поодинокий), який викрили російські екологічні організації: така «допомога» надавалася за умов, що не менше 60% цієї трансгенної (маркованої як звичайна! — В. Г.) продукції **обов'язково** (виділено нами — В. Г.) буде спожито дітьми та жінками.

Все це наводить на думку про цілеспрямовану приховану акцію по проведенню експерименту щодо впливу таких продуктів на організм людини. Показово, що для цього вибрали саме східноєвропейські країни СНД, де хоча і існує відповідне законодавство (із суттєвими, як бачимо, якщо таке ввезення можливе, прогалинами), але реальний контроль за його дотриманням достатньо слабкий. У самих же Сполучених Штатах та країнах Західної Європи давно діють відповідні норми, які захищають право споживача знати, який продукт він купує і які вимагають від виробника та продавця обов'язково вказувати: за якими технологіями вирощено ту чи іншу культуру, відгодовано тварину.

Лавиноподібне зростання в країнах СНД кількості ринків (особливо стихійних) сприяє поширенню на території цих держав низькосортної, сумнівної, а часом і відверто екологічно небезпечної продукції. Проблему поглиблює корупція в контролюючих органах. На нашу думку, є негайна потреба на законодавчому рівні закріпити обов'язок виробника, продавця (а також посередника у справі купівлі-продажу тощо) вказувати спосіб вирощування продукту або сировини, з якого він вироблений, встановити суттєву адміністративну, фінансову (а за певних умов і кримінальну) відповідальність за навмисне приховування ними такої інформації, підвищити юридичну відповідальність за неналежне ставлення до своєї справи структур та осіб, на яких покладений обов'язок по тестуванню харчової та іншої продукції, товарів і контролю за їх розповсюдженням на території України. Відповідного реформування потребує і система органів (а також способи їх взаємодії), на які покладено обов'язок здійснювати екологічний контроль та забезпечувати санітарну й ветеринарну

безпеку. Наведемо тільки один, на перший погляд локальний приклад: чинними нормами санітарні пости на ринках не передбачені. Гадаємо, що Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації повинен стати тим координуючим органом, який поєднає зусилля розрізнених спеціалізованих органів у справі контролю за станом екологічної безпеки в Україні.

Трибуна молодого вченого

С. П. Добрянський, науковий співробітник Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України

Поняття прав людини: деякі питання загальної теорії

Закріплення в Конституції України положення про те, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність становлять найвищу соціальну цінність, зумовлює необхідність якісно нового підходу до дослідження проблематики прав людини.

Свій внесок у справу забезпечення прав людини має зробити і загальна теорія права та держави, яка покликана досліджувати та виробляти поняття, придатні для застосування в усій державно-правовій площині. Одним з таких об'єктів дослідження має стати, передусім, поняття прав людини.

Видається логічним почати дослідження цього поняття із аналізу основних міжнародно-правових актів з прав людини. Адже, як зазначається в одному з найавторитетніших світових енциклопедичних видань — «Британіці», «права людини — словосполучення, яке увійшло в мовний лексикон лише після закінчення Другої світової війни, ознаменувавши народження сучасної концепції прав людини, що прийшла на зміну *правам доктрини природного права*¹. Головним чинником виникнення цього справді загальнолюдського феноме-

© Добрянський С. П., 2002

¹ 20 New Encyclopaedia Britannica. — Oxford, 1992. — P. 656.